

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧУВАННЯ ТА ТОРГІВЛІ

ШУМІЛО ОЛЬГА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 65.012.8.003.1:658.87(043.3)

**УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ
РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ**

Спеціальність 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському державному університеті харчування та торгівлі Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор економічних наук, професор

Чорна Марина Віталіївна,

Харківський державний університет харчування та торгівлі, завідувач кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі ім. І.Г. Бережного.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

Блакита Ганна Владиславівна,

Київський національний торговельно-економічний університет МОН України, завідувач кафедри економіки та фінансів підприємства;

доктор економічних наук, доцент

Гавловська Наталія Іванівна,

Хмельницький національний університет МОН України, професор кафедри менеджменту, адміністрування та готельно-ресторанної справи;

доктор економічних наук, доцент

Ілляшенко Олена Вікторівна,

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова МОН України, професор кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту.

Захист дисертації відбудеться «19» грудня 2019 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.088.02 в Харківському державному університеті харчування та торгівлі за адресою: 61051, м. Харків, вул. Клочківська, 333, ауд. 45.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського державного університету харчування та торгівлі за адресою: 61051, м. Харків, вул. Клочківська, 333.

Автореферат розісланий «18» листопада 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М. Янчева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні умови розвитку соціально-економічного середовища, постійна трансформація зовнішніх впливів на макро-, мезо- і мікрорівні вимагає від будь-якого підприємства оперативної реакції на різноманітні зміни для забезпечення стійкого функціонування та ефективності діяльності. Торгівля як важлива галузь національної економіки та особлива сфера діяльності, відрізняється своїми функціями і місцем у системі відтворення, забезпечуючи доведення товарів та послуг до кінцевого споживача. Частка торгівлі у ВВП України у 2018 р. поступається лише промисловості (14%), а роздрібна торгівля забезпечує зайнятість 8% задіяних в економіці працівників. У той же час 22,7% підприємств роздрібною торгівлі є збитковими, що обумовлено їх високою чутливістю до дестабілізуючих чинників. За таких умов актуальною є проблема управління економічною безпекою суб'єктів господарювання в роздрібній торгівлі для можливостей їх подальшого розвитку з урахуванням виникаючих загроз та трансформаційних змін зовнішнього середовища. Необхідним стає формування науково-обґрунтованої системи управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі, яка має забезпечувати її високий рівень та адаптивність суб'єкта господарювання до можливих впливів завдяки інноваційним підходам до управління на основі сучасних методів менеджменту.

Дослідженню питань управління економічною безпекою підприємства значну увагу приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені, наукові праці яких створюють певний методологічний базис. Серед них: Л. Абалкін, М. Бендіков, Г. Блакита, З. Варналій, В. Вітлінський, О. Власюк, Н. Гавловська, В. Геєць, З. Герасимчук, О. Ілляшенко, Г. Задорожний, Т. Клебанова, Г. Козаченко, Є. Олейніков, Л. Шемаєва, В. Франчук, М. Альберт, П. Бернс, М. Вебер, Р. Голдсміт, П. Друкер, Р. Ентоні, Г. Емерсон, Т. Клейнер, Д. Ламбер, М. Мескон, Р. Нолан, В. Штайнер та інші. Проблеми стабільності функціонування торговельних підприємств та управління їх економічною безпекою висвітлювалися в працях В. Апопія, І. Бланка, В. Гросул, Т. Васильцова, С. Виноградової, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, О. Мних, Н. Ушакової, Т. Футало, М. Чорної та інших. Не зважаючи на значні здобутки науковців деякі проблеми залишаються недостатньо розробленими: теоретико-прикладні аспекти управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі з урахуванням специфіки їх функціонування, комплексне вирішення проблеми управління економічною безпекою підприємств торгівлі та створення його сучасної концепції, розробка нових дієвих методів та інструментарію управління відповідно до трансформацій економічного середовища. Також потребують системного фундаментального вивчення питання розробки науково-методичного інструментарію оцінювання економічної безпеки, процедура обґрунтування заходів, спрямованих на зміцнення рівня економічної безпеки в сучасних умовах економічного розвитку тощо. Це обумовило вибір теми дисертації, її мету, завдання та напрями дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі ім. І. Г. Бережного Харківського державного університету харчування та торгівлі: за держбюджетною темою «Формування, реалізація та розвиток конкурентних переваг вітчизняного ритейлу в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0117U004336), де автором проведено дослідження сучасної специфіки торговельної діяльності в конкурентному середовищі, проаналізовано діяльність підприємств роздрібною торгівлі України та здійснено оцінку їх економічної безпеки за розробленим інструментарієм; господарсько-договірною темою «Забезпечення економічної безпеки як складова формування і реалізації конкурентних переваг підприємств ритейлу» (номер державної реєстрації 0118U006790) – автором обґрунтовано методичний інструментарій оцінки конкурентних переваг у контексті забезпечення економічної безпеки підприємства ритейлу.

Наукові пропозиції здобувача використано під час виконання господарсько-договірної теми кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури: «Формування системи економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі на принципах антикризового управління» (номер державної реєстрації 0116U007795), у роботі автором розроблено методичний підхід до забезпечення економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі на принципах антикризового управління. Особисті пропозиції внесені у бюджетних науково-дослідних темах кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури: «Управління фінансами підприємств: проблеми теорії та практики» (номер державної реєстрації 0113U003552) – автором запропоновано комплексну систему заходів щодо управління економічною безпекою підприємств; «Управління розвитком ринку фінансових послуг» (номер державної реєстрації 0116U003661) – автором розроблено методичні рекомендації щодо управління фінансово-економічною безпекою підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування та розробка теоретико-методологічних засад, науково-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі.

Для досягнення визначеної мети поставлено та вирішено такі науково-практичні завдання:

- здійснити контент-аналіз основних положень теорії економічної безпеки підприємств та уточнити її понятійно-категоріальне наповнення;
- визначити системно-структурні характеристики економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі;
- обґрунтувати застосування теорії функціональних систем у системотворенні економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі;
- сформулювати методологічну платформу управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі;

- обґрунтувати систему управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі на основі теорії функціональних систем;
- розробити концептуальні засади управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі;
- визначити специфіку зовнішнього середовища підприємств роздрібною торгівлі;
- дослідити сучасну специфіку розвитку підприємств роздрібною торгівлі;
- розробити науково-методичний підхід до оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібною торгівлі та здійснити його імплементацію;
- обґрунтувати теоретичні засади оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі;
- розробити науково-методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі та формування її інформаційної бази;
- сформувавати науково-методичні засади оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі;
- розробити методичні рекомендації до управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі та здійснити імплементацію управлінських заходів підвищення економічної безпеки підприємств.

Об'єктом дослідження є процес управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, методичні та практичні основи управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною базою дослідження стали положення економічної теорії, сучасних теорій управління та економічної безпеки підприємства, наукові роботи вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем менеджменту, стратегічного управління, праці у галузі економічної безпеки підприємства, системології, управління економічною безпекою, її оцінювання, методів та моделей аналізу даних.

Для досягнення визначеної мети та вирішення поставлених у роботі задач було використано систему загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: логічного узагальнення, аналізу, порівняння і синтезу (для визначення суті, змісту, еволюції теоретичних підходів до управління економічною безпекою підприємств); системний підхід (під час визначення суті економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлі та управління нею як кібернетичною та функціональною системою); методи багатовимірної статистики – факторний аналіз, канонічний, регресійний (під час оцінювання чинників зовнішнього середовища економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі); експертної та рейтингової оцінки (побудова рейтингу чинників впливу зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємства роздрібною торгівлі); кластерний аналіз (дослідження торговельних мереж, групування підприємств); методи таксономічного підходу (визначення рівня

економічної безпеки підприємства), економетричні методи побудови адаптивних моделей (визначення адаптивності системи економічної безпеки); оптимізаційні методи геометричного проектування, математичного моделювання (побудова n-вимірного тіла на основі евклідового простору для формування інформаційної бази оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі); графічні та матричні методи (наочне подання низки теоретичних, аналітичних і рекомендаційних положень). Обробку даних здійснено за допомогою сучасних комп'ютерних технологій.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативні акти України; дані Державної служби статистики України та Харківської області, фінансова звітність підприємств роздрібною торгівлі, Internet-ресурси, монографічні та періодичні видання, публікації рейтингових агентств та консалтингових компаній, власні аналітичні розрахунки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці нових теоретико-методологічних підходів до управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі. Основні наукові результати полягають у наступному:

Уперше:

1) сформульовано концепцію управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі на засадах теорій кібернетичних і функціональних систем з урахуванням галузевої специфіки та дуального підходу до визначення цілей системи економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі в момент її створення (кібернетична система) та в процесі функціонування (функціональна система) на основі принципів цілеспрямованості і доцільності. Реалізація даної концепції забезпечує формування високого рівня економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі й адаптивності її системи, що дозволяє швидко пристосуватися до змін зовнішнього середовища та утримувати стан динамічної рівноваги підприємства протягом тривалого часу;

2) розроблено модель управління системою економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі за балансуєчим типом на засадах принципів функціонального управління та гармонізації його завдань, цілей і методів за визначеними складовими економічної безпеки (фінансовою, ринковою, товарною, інтелектуально-кадровою, технологічною, інформаційною, політико-правовою), застосування якої гарантує досягнення бажаного стану підприємства у відносно стабільних умовах функціонування;

3) запропоновано модель управління системою економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі за захисним типом із використанням ситуативної рефлексії як системотвірного фактору на основі зворотної аферентації та формування агрегатно-пускового сигналу для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення необхідного рівня економічної безпеки в умовах кризи, що дозволяє сформулювати відповідні заходи за кількома напрямками за умов сприйняття одного спонукаючого впливу;

4) науково-методичний підхід до формування інформаційної бази оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі, що базується на

оптимізаційних методах геометричного проектування та моделюванні n -вимірною тіла на основі евклідового простору з урахуванням специфіки торгівлі, що забезпечує інформаційне підґрунтя для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки підприємства.

Удосконалено:

5) систему управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі на засадах функціональних систем, яка, на відміну від існуючих, визнає пріоритетність людського фактору, перманентність формування цілей та представлена сукупністю управлінських рішень як результатів поведінкових актів, що дозволяє досягти мети у процесі функціонування та сприяє адаптації системи економічної безпеки до трансформацій зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства;

б) науково-методичний підхід до кількісної оцінки впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібною торгівлі, що, на відміну від існуючих, має триблочну структуру та змістовне наповнення відповідних етапів: структуризація зовнішнього середовища за складовими економічної безпеки; виділення, обчислення, ранжування і визначення латентних факторів за складовими зовнішнього середовища; побудова регресійної моделі залежності економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі від чинників складових зовнішнього середовища та інтерпретація результатів. Використання даного підходу дозволяє змодельовати і спрогнозувати вплив зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємства роздрібною торгівлі;

7) науково-методичний підхід до оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі, який на відміну від існуючих, ґрунтується на ресурсно-функціональному підході, застосуванні модифікованих інтегральних показників, динамічних економетричних моделей, багатofакторної економетричної моделі, моделі авторегресії, запропонованої матриці «адаптивність / економічна безпека», що дозволяє здійснити оцінку за обґрунтованими критеріями та напрямками оцінювання: рівень економічної безпеки підприємства та адаптивність системи економічної безпеки;

8) матричний метод оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі, який, на відміну від існуючих, базується на урахуванні взаємовпливу рівнів економічної безпеки підприємства та адаптивності її системи, і передбачає побудову динамічної матриці «індекс економічної безпеки / індекс адаптивності» на основі відповідних таксономічних показників, що дозволяє здійснити експрес-оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі.

Набуло подальшого розвитку:

9) класифікація умов та чинників впливу на економічну безпеку підприємств роздрібною торгівлі шляхом виокремлення характерних для торговельної галузі пріоритетних умов її формування (економічні (макро- та мікро-), соціальні, політико-правові, ринкові, інформаційні) та відповідних

зовнішніх і внутрішніх чинників. Запропонована класифікація сприятиме формуванню дієвих управлінських рішень щодо забезпечення бажаного рівня економічної безпеки в поточному періоді та на перспективу з урахуванням трансформації зовнішнього та внутрішнього середовища;

10) теоретичні засади управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі шляхом уточнення понять: «система економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі» з позиції теорії функціональних систем, як сукупність взаємопов'язаних підсистем – складових економічної безпеки (фінансової, ринкової, товарної, інтелектуально-кадрової, технологічної, інформаційної, політико-правової), яка спрямована на забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства шляхом адаптації до змін умов та чинників зовнішнього та внутрішнього середовища; «управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі» як процес впливу на визначені складові системи економічної безпеки підприємства для забезпечення її бажаного/планового рівня та адаптивності до змін зовнішнього та внутрішнього середовища в поточному періоді та на перспективу;

11) систематизація базових принципів управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі з позиції протистояння загрозам, шляхом виокремлення у їх складі загальних, характерних для системи управління в цілому і спеціальних принципів, які, на відміну від існуючих розробок, враховують галузеві особливості та специфіку управління економічною безпекою на підприємствах роздрібної торгівлі (моделювання управління, контроль та координація, орієнтація на результат, утримання стійкості та ін.), реалізація яких забезпечує об'єктивність процесу управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі;

12) класифікація методів управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі в площині протистояння загрозам шляхом виділення загальнонаукових методів (емпіричні, розумового експерименту, комплексного підходу) і методів управління за первинними функціями (стратегічного планування, адміністративні, мотиваційні, оперативного керівництва, контролю) та функціями з'єднання: прийняття рішень, управління комунікаціями. Комплексне використання запропонованих методів сприятиме формуванню методологічної платформи управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі;

13) науково-методичні рекомендації з формування комплексу заходів щодо забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі, які, на відміну від існуючих, ґрунтуються на принципах диференційного та ресурсно-функціонального підходів, визначенні відповідності наявного рівня економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі бажаному як в цілому, так і за її складовими, та дозволяють розробити конкретні заходи за їх пріоритетністю.

Практичне значення одержаних результатів і висновків полягає в доведенні основних науково-теоретичних результатів дисертаційного дослідження до рівня практичного інструментарію. Найбільшу практичну цінність мають результати, що підтверджуються впровадженням у діяльність:

ТОВ «Торгова компанія «МЕГА-ТРЕЙД»» (акт впровадження №9 від 19.02.2019 р.) – застосовано методичний інструментарій щодо оцінювання системи економічної безпеки підприємства;

ТОВ «ОРГТЕХКОМ» (акт впровадження №1 від 02.06.2017 р.) – використано методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки торговельного підприємства;

Департаменту адміністративних послуг та споживчого ринку Харківської міської ради Харківської області (довідка про впровадження № 561/0/504-19 від 15.04.2019 р.) – впроваджено концепцію управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі та науково-методичний підхід до кількісної оцінки впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємства роздрібною торгівлі.

Результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі:

кафедри економіки та управління Харківського державного університету харчування та торгівлі (акт впровадження від 12.09.2018 р.), зокрема для удосконалення науково-методичного забезпечення дисципліни «Економічна безпека»;

кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури (акт впровадження від 05.03.2019 р.), зокрема для удосконалення науково-методичного забезпечення дисциплін «Економіка підприємства», «Регіональна економіка», «Економіка праці й соціально-трудова відносини».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійно виконаного наукового дослідження. Теоретичні обґрунтування, практичні розробки, висновки та рекомендації, які містяться в роботі, отримано автором особисто на основі аналізу та узагальнення теоретичного й практичного матеріалу.

З наукових публікацій у співавторстві в дисертації використано ідеї та положення, які є результатом власної роботи дисертанта.

Апробація результатів дисертації. Основні результати досліджень обговорювались на 12 міжнародних, 5 всеукраїнських, 1 регіональній науково-практичних конференціях, що відображено в публікаціях [29-46].

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковано 47 працях, серед яких: одноосібна монографія (загальним обсягом 21,9 друк. арк.), два розділи в колективних монографіях (загальним обсягом 2,0 друк. арк., особисто автору належить 0,8 друк. арк.), 8 статей у наукових фахових виданнях України (загальним обсягом 5,39 друк. арк., де особисто автору належить 4,4 друк. арк.), 14 статей у наукових фахових виданнях України, внесених до міжнародних наукометричних баз (загальним обсягом 11,9 друк. арк., де особисто автору належить 10,37 друк. арк.) 1 стаття у зарубіжному виданні економічного профілю (загальним обсягом 0,95 друк. арк., де особисто автору належить 0,6 друк. арк.), 2 статті в інших наукових виданнях України (загальним обсягом 2,0 друк. арк., де особисто автору належить 0,8 друк. арк.), 1 свідоцтво на авторське право, 18 тез доповідей на міжнародних,

всеукраїнських та регіональних наукових конференціях (загальним обсягом 4,95 де особисто автору належить 3,46 друк. арк.). Загальний обсяг публікацій становить 49,09 друк. арк., з яких особисто автору належить 42,33 друк. арк. У публікаціях повною мірою відображені всі основні результати дисертаційної роботи.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст дисертації викладено на 367 сторінках друкованого тексту. Робота містить 24 таблиці (обсягом 24 сторінки), 36 рисунків (обсягом 24 сторінки), 15 додатків (обсягом 134 сторінки) і список використаних джерел із 338 найменувань, розміщений на 30 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами і планами, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення та апробацію одержаних результатів.

У розділі 1 «**Теоретичні засади економічної безпеки підприємств роздрібно́ї торгівлі**» досліджено теорію економічної безпеки підприємства, здійснено контент-аналіз її основних положень та уточнено понятійно-категоріальне наповнення; визначено системно-структурні характеристики економічної безпеки підприємств роздрібно́ї торгівлі; обґрунтовано застосування теорії функціональних систем у системотворенні економічної безпеки підприємств роздрібно́ї торгівлі.

У результаті критичного огляду наукових джерел систематизовано теоретичні підходи до дефініції «економічна безпека підприємства» за двома напрямками: досягнення основних цілей функціонування підприємства та стан його захищеності. В умовах змін чинників зовнішнього / внутрішнього середовища з метою уточнення суті економічної безпеки підприємства та вдосконалення процесу її гарантування досліджено джерела небезпек його діяльності, сутність категорій «загроза», «небезпека», «ризик» та встановлено їх взаємозалежність та взаємозв'язок. Це дозволило розглядати економічну безпеку підприємств як соціально-економічну систему, яка складається з певних складових та визначається станом захищеності підприємств від внутрішніх і зовнішніх загроз та характеризується властивістю до адаптації змінам умов функціонування та здатністю протистояти загрозам. Виділено та проранжовано за ступенем значущості основні складові економічної безпеки підприємств: фінансова (ефективне використання фінансових ресурсів підприємства з метою забезпечення його бажаної рентабельності, необхідного рівня фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності, кредитоспроможності, високої оборотності, сталого функціонування та недопущення банкрутства); ринкова (забезпечення відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім щодо доведення товарів до

конкретного споживача шляхом вибору обґрунтованої моделі поведінки на певному споживчому ринку або його сегменті; формування ефективної товарної/збутової, цінової політики тощо); товарна (забезпечення раціонального, повного та стійкого асортименту продукції з позиції відповідності запитам споживачів, виваженої асортиментної політики, потреб у товарній продукції, відповідності товарів стандартам, нормам і нормативам); інтелектуально-кадрова (зберігання і розвиток інтелектуального потенціалу підприємства шляхом забезпечення збереження прав на інтелектуальну власність або її використання, поповнення знань і професійного досвіду працівників; кваліфікація кадрів, підвищення освітнього рівня, організація ефективної системи управління персоналом, забезпечення мотивації та оплати праці, підвищення винахідницької та раціоналізаторської активності кадрів та ін.); техніко-технологічна (забезпечення належного рівня технічного оснащення, відповідності застосовуваних технологій найкращим світовим аналогам); політико-правова (правовий захист діяльності від надмірного впливу органів державного регулювання, нестабільності законодавства; вирішення політико-правових проблем інвесторів; дотримання підприємством чинного законодавства, забезпечення фізичної безпеки його працівників і збереженості майна); інформаційна (ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення торговельної діяльності; захист від несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації).

Доведено, що гарантування та забезпечення економічної безпеки в розрізі основних складових сприяє своєчасному виявленню загроз зовнішнього і внутрішнього середовища, адекватному реагуванню на них та забезпечує досягнення бажаного рівня економічної безпеки підприємств у поточному періоді та на перспективу.

Встановлено, що особливості економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі зумовлені галузевою специфікою їх функціонування як господарюючих суб'єктів сфери товарного обігу, серед яких: висока швидкість обороту капіталу; відносно висока частка оборотних активів у загальній сумі активів підприємства; активне використання короткострокових кредитних коштів; відносно короткий життєвий цикл підприємств; широке застосування ручної праці, порівняно низький рівень її механізації та технічної озброєності; висока залежність від зміни товарної пропозиції (виробництва) і коливання попиту; зв'язок між пропозиціями товарів і торговельних послуг; виконання функцій формування асортиментної політики виробництва та споживчого попиту; різноманітність і специфіка форм обслуговування в роздрібній торгівлі; специфіка формування доходів, витрат і прибутку в роздрібній торгівлі та ін.

Застосування системного підходу під час дослідження економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі дозволило виокремити її основні складові відповідно до економічного змісту та особливостей роздрібної торгівлі: 1) фінансова складова, яка враховує специфіку структури активів і капіталу, формування доходів, витрат і прибутку; 2) ринкова – життєвого

циклу підприємств роздрібної торгівлі, конкуренції та ціноутворення, високу залежність від зміни товарної пропозиції і коливання попиту; 3) товарна – форму товарного обігу, різноманітність форм обслуговування, асортиментну політику і політику ціноутворення, забезпечення відповідності товарів вимогам ринку, стандартам, нормам, нормативам; 4) інтелектуально-кадрова – значну залежність від особистісних компетенцій, необхідність високої кваліфікації персоналу; 5) техніко-технологічна – торговельно-технологічних операцій (до моменту пропозиції товарів покупцям, безпосереднього обслуговування покупців, додаткові з післяпродажного обслуговування); 6) політико-правова – закони та інші нормативно-правові акти щодо регулюванні торговельної діяльності, сфери послуг, системи захисту прав споживачів, ліцензування; 7) інформаційна – моніторинг та аналіз дій конкурентів і постачальників, попиту, змін у законодавстві тощо.

Грунтуючись на дослідженні особливостей системного підходу та авторському баченні економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі, уточнено сутність поняття «система економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі» та встановлено доцільність її розгляду як сукупності взаємопов'язаних підсистем – складових економічної безпеки (фінансової, ринкової, товарної, інтелектуально-кадрової, технологічної, інформаційної, політико-правової), спрямованої на забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства шляхом адаптації до змін умов та чинників зовнішнього і внутрішнього середовища.

Специфікою сучасного ринкового середовища розвитку підприємств роздрібної торгівлі є перманентний характер динамічних змін, що обумовлює специфіку цілевстановлення системи економічної безпеки підприємств – мета системи може встановлюватися на початку її функціонування або в процесі життєдіяльності виходячи з появи нових загроз / небезпек задля повної реалізації цілі. З цієї позиції систему економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі запропоновано розглядати дуально: 1) на принципах системного підходу, що визначає пріоритетність цілевизначення; 2) на засадах функціональних систем, що передбачає формування цілей в процесі функціонування.

У розділі 2 «**Теоретико-методологічні положення управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі**» сформовано методологічну платформу управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі; обґрунтовано систему управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі на основі теорії функціональних систем; розроблено концептуальні засади управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі.

У результаті дослідження сучасних теорій менеджменту, економічної безпеки та підходів до визначення поняття управління з урахуванням специфіки торговельної діяльності уточнено сутність управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі як процесу, що впливає на складові системи економічної безпеки підприємств (фінансову, ринкову, товарну, інтелектуально-кадрову, технологічну, інформаційну, політико-правову) для забезпечення її бажаного/планового рівня та адаптивності до змін зовнішнього

та внутрішнього середовища в поточному періоді та на перспективу.

Розглядаючи підприємство роздрібно́ї торгівлі як відкриту соціально-економічну систему, яка складається з певних підсистем (організаційно-збутова, фінансова, маркетингова, кадрова та ін.), доведено, що управління економічною безпекою підприємства роздрібно́ї торгівлі є підсистемою загальної системи його управління та складається з визначених елементів (об'єкт, суб'єкт, вхідні і вихідні потоки, керуючий вплив, зворотний зв'язок) і спрямовується на забезпечення високого рівня економічної безпеки.

Відсутність загальноприйнятого наукового підходу до управління економічною безпекою підприємств роздрібно́ї торгівлі обумовило необхідність формування єдиної методологічної платформи, у межах якої виділено функції (основні та з'єднання – комунікації, прийняття рішень), завдання (цілепокладання, стабілізація, виконання розробленої програми, відстеження, оптимізація), закони і базові принципи управління економічною безпекою.

Ґрунтуючись на необхідності забезпечення ефективного взаємозв'язку між розробкою управлінських рішень та їх результатами на основі аферентного синтезу удосконалено систему управління економічною безпекою підприємств роздрібно́ї торгівлі за принципами теорії функціональних систем з використанням методу П.К. Анохіна (рис. 1).

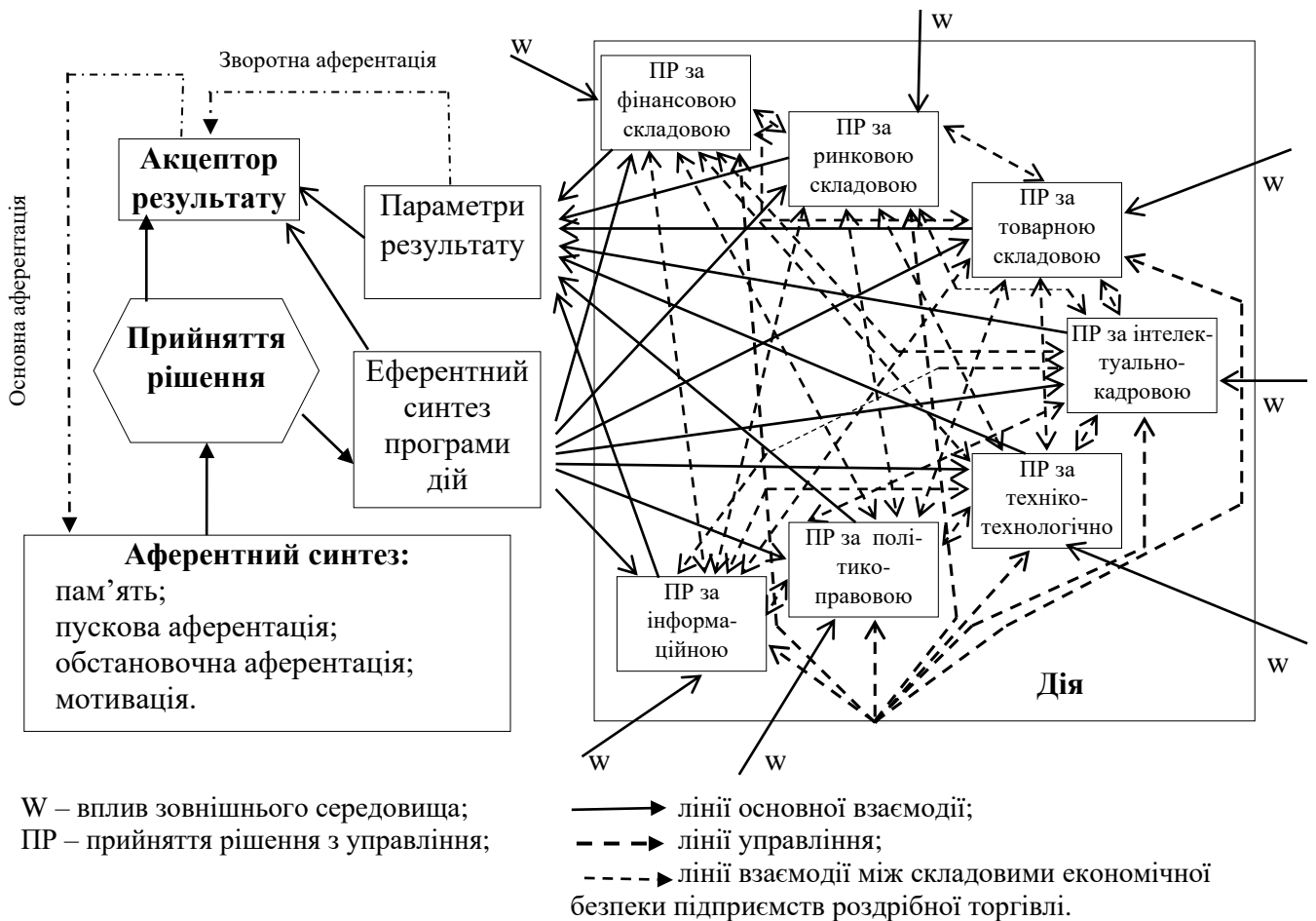

Рис. 1. Система управління економічною безпекою підприємств роздрібно́ї торгівлі

Відповідно до такої позиції, метою управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі є забезпечення здатності системи економічної безпеки адаптуватися до зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства за всіма складовими, забезпечувати захист від загроз та утримувати стан динамічної рівноваги.

Спираючись на теорії антикризового управління, ризик менеджменту, враховуючи галузеву специфіку торгівлі, виокремлено та обґрунтовано балансуєчий і захисний типи економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі відповідно до умов господарювання підприємств – стабільних і кризових. За виділеними типами економічної безпеки розроблено моделі управління системою економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі за системотвірними факторами: для балансуєчого типу економічної безпеки – модель управління з використанням функції як системотвірного фактору, для захисного типу – модель управління з використанням ситуаційної рефлексії.

Модель управління системою економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі балансуєчого типу економічної безпеки побудована на засадах принципів функціонального управління та гармонізації його завдань, цілей та методів за визначеними складовими, а її використання забезпечує та гарантує бажаний рівень економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі у відносно стабільних умовах функціонування з незначними загрозами.

Модель управління системою економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі (ЕБ ПРТ) за захисним типом ґрунтується на визнанні системотворчим фактором ситуаційної рефлексії та передбачає, що поведінка кожного елемента обумовлена управляючим елементом та дією функціональних механізмів функціональної системи: аферентного синтезу, механізму прийняття рішення та еферентного синтезу; а фахівець у функціональній системі водночас виступає об'єктом та суб'єктом управління (рис.2). Ця модель дозволяє сформулювати заходи з управління системою економічної безпеки за кількома напрямками за умов сприйняття одного спонукаючого впливу, гарантує та забезпечує економічну безпеку підприємств роздрібною торгівлі в небезпечний кризовий період.

Дієвість управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі та досягнення її бажаного рівня визначається певною сукупністю базових принципів та методів управління, які гарантують процес прийняття та реалізації управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі з позиції протистояння загрозам. Виокремлено загальні принципи управління (системність, комплексність, конвергентність, об'єктивність, безперервність, своєчасність, цілеспрямованість, пріоритетність, прийнятний ризик, повнота та достовірність інформації) та обґрунтовано спеціальні, з урахуванням специфіки економічної безпеки на підприємствах роздрібною торгівлі (моделювання системи управління, контролю та координації, орієнтації на результат, утримання стійкості, порівнянності), на яких базується і функціонує система управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі.

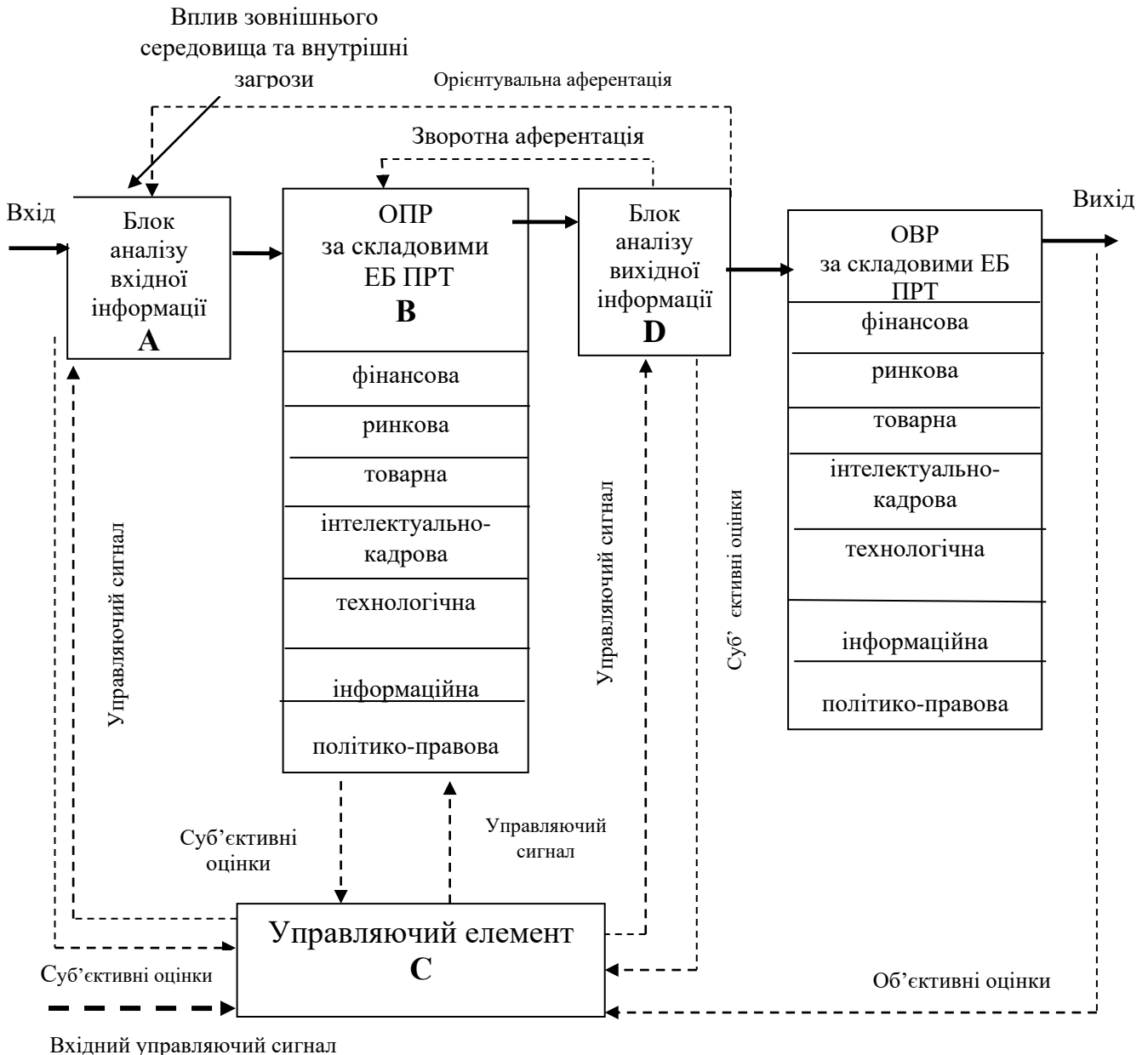

Рис. 2. Модель управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі за захисним типом

На основі визначених принципів конкретизовано методи управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі, які класифіковано на загальнонаукові (спостереження, експериментальні, розумовий експеримент; комплексного підходу) та методи відносно первинних функцій управління (стратегічного планування, адміністративні, мотиваційні, оперативного керівництва, контролю; відносно функцій з'єднання – прийняття рішень, управління комунікаціями), які упорядковують процес управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі.

На основі загальних правил управління, основних положень теорій

кібернетичних і функціональних систем, представлено бачення системи економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі сформульовано концепцію управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі на засадах дуального підходу до визначення цілей системи економічної безпеки в момент її створення, як кібернетичної системи, та в процесі функціонування як функціональної системи на основі принципів цілеспрямованості і доцільності та виділення наступних критеріїв управління: рівень економічної безпеки та рівень адаптивності системи економічної безпеки. Дана концепція реалізується за допомогою блоків теоретико-методологічного та методичного забезпечення і практичної реалізації за всіма складовими системи економічної безпеки (ЕБ) (рис. 3).

У розділі 3 **«Оцінювання впливу зовнішнього середовища підприємства роздрібної торгівлі»** визначено специфіку зовнішнього середовища підприємств роздрібної торгівлі та сучасні особливості їх розвитку, розроблено та здійснено імплементацію науково-методичного підходу до оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку.

Доведено, що рівень економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі формується в певних умовах навколишнього середовища та підлягає впливу його конкретних чинників. Встановлено, що існуючі умови породжують відповідні їм чинники та забезпечують їх дію.

З метою визначення впливу чинників на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі здійснено структурування їх зовнішнього середовища шляхом виділення п'яти складових: економічної, соціальної, політико-правової, ринкової, інформаційної. Відповідно до цих складових класифіковано умови, в яких формується рівень економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі та чинники (зовнішні та внутрішні), що впливають на нього. Визначено, що умови формують саме зовнішні чинники економічної безпеки підприємств (економічні, соціальні, ринкові, політичні, правові, інформаційні), а внутрішні (фінансово-економічні, інтелектуально-кадрові, технологічні, інформаційні, політико-правові), які формуються всередині підприємств роздрібної торгівлі і сприяють забезпеченню бажаного/запланованого рівня економічної безпеки в поточному періоді та на перспективу, є результатом протистояння впливу зовнішнім факторам.

З метою прийняття дієвих управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі чинники впливу зовнішнього та внутрішнього середовища поділено на конструктивні (фактори розвитку), що сприяють розвитку торговельних підприємств, та деструктивні – чинники небезпек (загрози), що стримують розвиток, та проведено їх оцінку.

За допомогою ретроспективного аналізу стану та розвитку підприємств роздрібної торгівлі України за період 2010–2017 рр. визначено: стійкі тенденції до загального зменшення кількості підприємств роздрібної торгівлі; зниження рівня забезпеченості населення України пунктами продажу; зміну

Рис. 3. Концепція управління економічною безпекою підприємств роздрібно торгівлі

форматів магазинів; нерівномірний розвиток за регіонами; значну диференціацію купівельної спроможності споживачів та їх уподобань; стійку тенденцію до укрупнення підприємств роздрібної торгівлі; розширення мереж національних ритейлерів; збільшення частки власних торгівельних марок в FMCG ритейлі; становлення та активізацію ринку електронної торгівлі тощо. Визначені тенденції розвитку підприємств роздрібної торгівлі значною мірою обумовлені впливом зовнішнього середовища, що викликає необхідність урахування впливу його чинників за результатами оцінки. З цією метою запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі на основі застосування виключно кількісних методів оцінювання (на базі методів багатовимірної статистики), який передбачає визначення латентних факторів впливу серед існуючої сукупності зовнішніх чинників, сили їх впливу та взаємозв'язку (рис. 4).

Даний підхід базується на обґрунтованій сукупності принципів оцінювання (системності, структурованості, ієрархічності, адекватності) і передбачає процедуру оцінки за визначеними етапами в межах трьох блоків – формування інформаційної системи оцінювання, аналітичний, результативний. Використання представленого науково-методичного підходу під час оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі України за період 2008–2016 рр. дозволило конкретизувати латентні фактори та відповідні індикатори за складовими зовнішнього середовища, а за результатами розрахунків побудувати їх регресійні моделі (табл. 1).

За результатами розрахунків: 1) встановлено, що найтісніший зв'язок існує між чинниками економічної (y) та інформаційної (i) складовими зовнішнього середовища; 2) сформовано рейтинг найбільш значущих чинників впливу (y_2, y_1, x_1, z_1, p_2); 3) визначено основний латентний фактор впливу, який пояснює 82,3% мінливості всіх впливових індикаторів зовнішнього середовища та формується визначеними пріоритетними чинниками впливу зовнішнього середовища (z_2, y_2, p_3, x_1, i_1); 4) доведено, що найсильніший вплив на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі України в сучасних умовах чинять фактори економічної, ринкової та соціальної складових, які необхідно враховувати в першу чергу під час управління економічною безпекою конкретного підприємства роздрібної торгівлі.

У розділі 4 «Теоретико-методологічні засади оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі» обґрунтовано теоретичні засади оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі; розроблено науково-методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі та формування її інформаційної бази.

За результатами критично-порівняльного аналізу існуючих підходів до оцінювання економічної безпеки визначено можливість їх застосування для підприємств роздрібної торгівлі, встановлено доцільність використання ресурсно-функціонального підходу, методів математичного моделювання та доречність застосування загальних принципів оцінки.

Рис. 4. Структурно-логічна схема оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі

Моделі основних латентних факторів (перших) за складовими зовнішнього середовища підприємств роздрібної торгівлі в Україні

Складова	Модель*
Економічна (y)	$F_1^1 = 0,913y_1 + 0,918y_2 + 0,908y_3 + 0,643y_4 + 0,714y_5$
Соціальна (z)	$F_1^2 = 0,908z_1 + 0,946z_2 + 0,938z_3 + 0,739z_4$
Ринкова (x)	$F_1^3 = 0,969x_1 + 0,454x_2 + 0,183x_3 - 0,916x_4 + 0,787x_5$
Політико-правова (p)	$F_1^4 = 0,5097p_1 + 0,9626p_2 + 0,9775p_3 + 0,9734p_4$
Інформаційна (i)	$F_1^5 = 0,927i_1 + 0,613i_2 + 0,91i_3 - 0,892i_4$

Примітка *: де y_1 - валовий внутрішній продукт України, y_2 – ВВП на одну особу, y_3 – наявні доходи населення, y_4 – доходи та витрати населення, y_5 – капітальні інвестиції у роздрібну торгівлю; z_1 – середньомісячна заробітна плата, z_2 – прожитковий мінімум на одну особу у розрахунку на місяць, z_3 – фактичне кінцеве споживання домашніх господарств, z_4 – фактичне кінцеве споживання домашніх господарств на одну особу; x_1 – споживчі витрати, x_2 – індекс споживчих цін, x_3 – забезпеченість на 10000 осіб торговою площею магазинів, x_4 – усього об'єктів роздрібної торгівлі, x_5 – товарні запаси в роздрібній мережі підприємств (на кінець року); p_1 – індекс конкурентоспроможності держави, p_2 – податкові надходження до державного бюджету, p_3 – видатки з бюджету (соціальний захист та соціальне забезпечення), p_4 – видатки з бюджету (пенсії); i_1 – кількість підприємств, що мають доступ до INTERNET за видами економічної діяльності «Торгівля», i_2 – рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, i_3 – використання інформаційно-телекомунікаційних технологій на підприємствах торгівлі, i_4 – капітальні інвестиції у програмне забезпечення та бази даних; F – індикатор економічної безпеки ПРТ (показник роздрібного товарообороту).

Прийняття ефективних управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі має базуватися на актуальній, адекватній, відповідній інформації, що обумовило необхідність розробки науково-методичного підходу до оцінювання економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі, якій відповідає розробленій концепції управління економічною безпекою, базується на ресурсно-функціональному підході та передбачає послідовну реалізацію визначених етапів оцінки в межах чотирьох блоків: інформаційного, методичного забезпечення, аналітичного та результативного (рис. 5). У межах даного підходу сформовано комплексну систему оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі за двома критеріями: рівень економічної безпеки та адаптивність системи економічної безпеки. Рівень економічної безпеки підприємств запропоновано оцінювати за допомогою модифікованого таксономічного показника, а рівень адаптивності системи економічної безпеки – за динамічними моделями (багатофакторної регресії, авторегресії) формування інтегрального показника за визначеними складовими адаптивності.

Для забезпечення однозначності результатів оцінювання запропоновано матрицю «адаптивність / економічна безпека», за квадрантами якої визначається стан економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі (рис. 6). Так, підприємства з мінімальними рівнями економічної безпеки та адаптивності її системи позиціонуються в квадранті 1, а з максимальними рівнями – у квадранті 16.

Рис. 5. Послідовність оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібно торгівлі

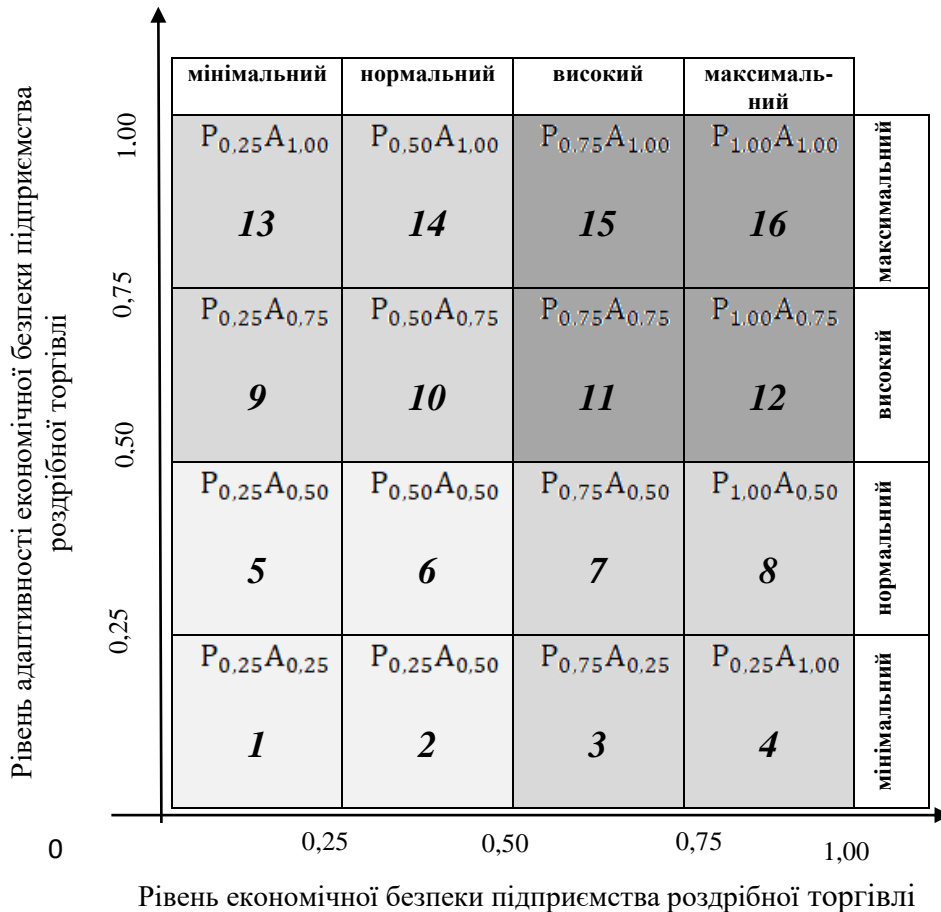

Рис. 6. Матриця «адаптивність / економічна безпека»

З метою формування систематизованої і структурованої інформаційної бази оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі з урахуванням її складових та забезпечення одновимірності показників запропоновано науково-методичний підхід на основі математичного моделювання економічної задачі. Його суть полягає в представленні: 1) кожної складової економічної безпеки у вигляді окремого прямокутного n -вимірного паралелепіпеда; 2) загального показника – у вигляді прямокутника n -вимірного паралелепіпеда, який складається із сукупності побудованих за складовими економічної безпеки паралелепіпедів. Кінцева сукупність n -паралелепіпедів відповідає сформованій сукупності даних для оцінювання, а послідовність їх розміщення – оптимальній послідовності формування інформаційної бази оцінювання за кожною складовою (рис. 7).

У розділі 5 «Вдосконалення управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі» сформовано науково-методичні засади оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі, розроблено науково-методичні рекомендації щодо управління економічною безпекою підприємств роздрібною торгівлі та здійснено імплементацію управлінських заходів щодо підвищення економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі.

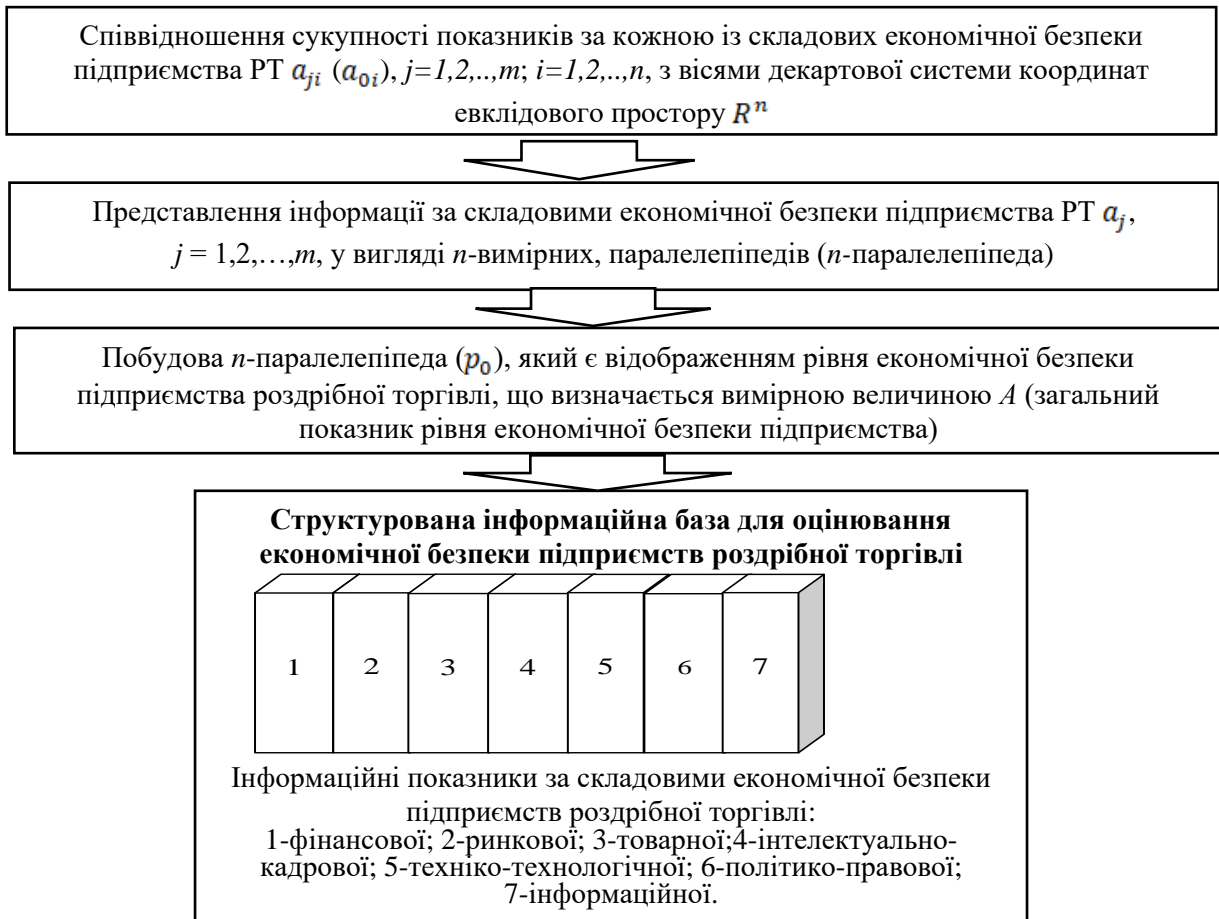

Рис. 7. Формування інформаційної бази для оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібно торгівлі

Доведено, що система управління економічною безпекою підприємств роздрібно торгівлі є ефективною в разі забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств роздрібно торгівлі та адаптивності системи економічної безпеки в результаті її впливу. Відповідно до динаміки показників рівня економічної безпеки та адаптивності її системи запропоновано градувати результативність систем управління економічною безпекою підприємств роздрібно торгівлі за показником ефективності на основі побудованої матриці «індекс економічної безпеки / індекс адаптивності». Виходячи з методики розрахунку індексних показників визначено належність їх значень до сукупності $[0; \infty[$ та запропоновано наступну інтерпретаційну шкалу значень: $[0; 1]$ – система управління економічною безпекою підприємства роздрібно торгівлі є не ефективною, тобто рівень економічної безпеки (адаптивності системи) за визначений період знизився або залишився незмінним; $[1; \infty[$ – система управління економічною безпекою підприємства роздрібно торгівлі є ефективною, тобто рівень економічної безпеки (адаптивності системи) зріс. Якщо один із індексних показників знаходиться в межах $[0; 1]$, а інший – в межах $[1; \infty[$, то система управління економічною безпекою характеризується як частково-ефективна. Запропонований матричний метод дозволяє здійснити експрес-оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємств роздрібно торгівлі.

Для формування комплексу заходів щодо забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі розроблено науково-методичні рекомендації в основу яких покладено визнання пріоритетності дій на основі порівняння існуючого рівня економічної безпеки з бажаним / запланованим як в цілому так і за її складовими (фінансовою, ринковою, товарною, інтелектуально-кадровою, технологічною, інформаційною, політико-правовою). Для конкретизації даної процедури виокремлено та здійснено змістовне наповнення семи послідовних етапів: опис проблемної ситуації на підприємстві роздрібної торгівлі щодо рівня економічної безпеки; аналіз загроз та прогнозування можливих втрат підприємства; визначення відповідності наявного та бажаного стану економічної безпеки; вибір загального підходу до формування комплексу заходів щодо забезпечення бажаного рівня економічної безпеки підприємства; обґрунтування пріоритетності заходів із підвищення рівня економічної безпеки за складовими; формування завершального пакету заходів; організація і впровадження визначених заходів; контроль їх впровадження. Запропоновані заходи дозволяють досягати стабільного функціонування підприємства за рахунок підвищення рівня економічної безпеки та рівня адаптивності системи економічної безпеки.

Дієвість авторських розробок підтверджено апробацією на прикладі кластеризованої сукупності мережевих підприємств роздрібної торгівлі Харківської області за період 2013–2017 рр. За результатами проведеного аналітичного дослідження встановлено: 1) економічна безпека (рис. 8а) та адаптивність її системи (рис. 8б) характеризувалися нормальним і високим рівнем за весь період дослідження в усіх підприємствах кластера; 2) визначено, що всі підприємства кластера мають низьку ефективність системи управління в 2017 році, про що свідчить їх позиціонування у відповідному квадранті матриці «індекс економічної безпеки / індекс адаптивності» (рис. 9); 3) для підвищення ефективності системи управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі необхідно формування конкретних заходів за кожним підприємством відповідно специфіці його позиції.

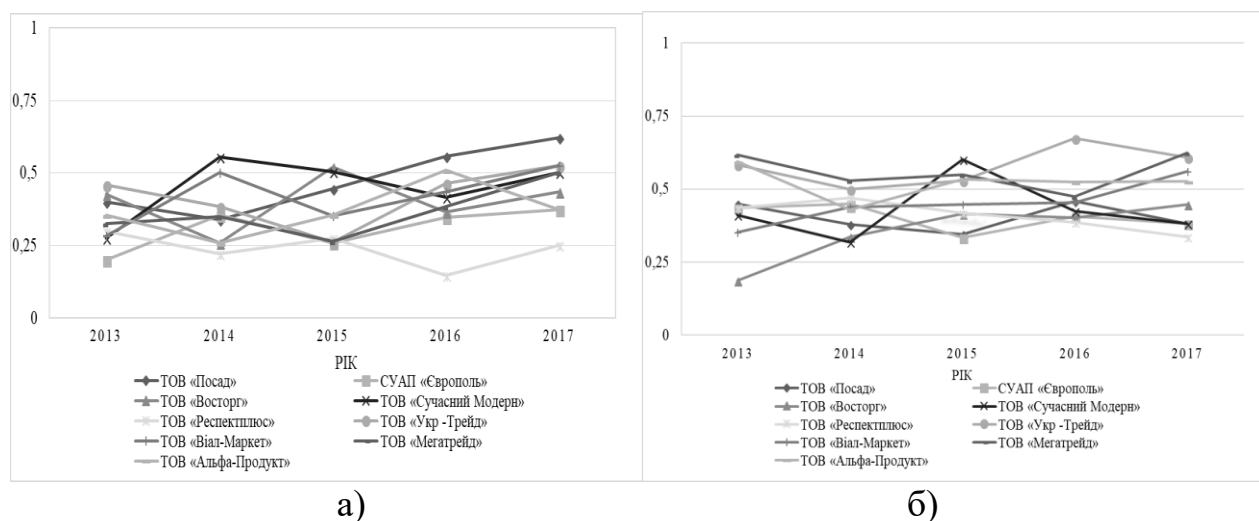

Рис. 8. Зміна інтегральних показників рівня економічної безпеки та адаптивності системи економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі Харківської області

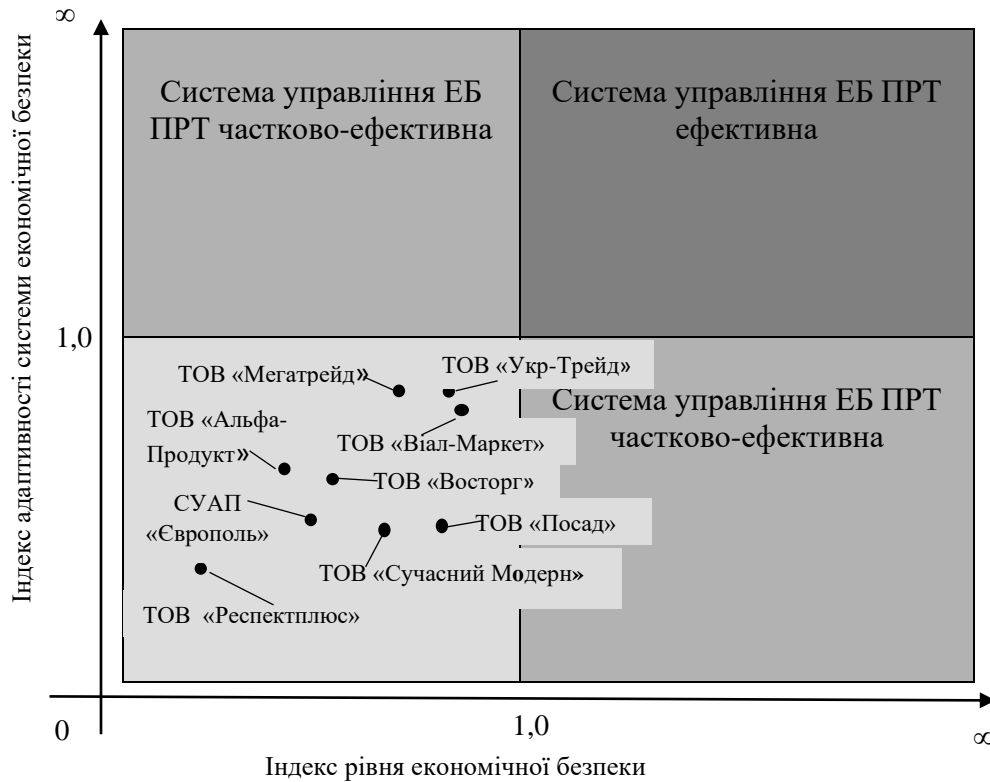

Рис. 9. Позичіонування підприємств роздрібно́ї торгівлі в матриці «індекс економічної безпеки / індекс адаптивності» у 2017 р.

Для підприємств ТОВ «Респектплюс» та ТОВ «Восторг», які за результатами дослідження мають найнижчий рівень економічної безпеки та адаптивності її системи відповідно, розроблено комплекс заходів щодо їх підвищення за складовими: фінансовою (підвищення рівня ліквідності підприємства та його платоспроможності, інвентаризація активів, оптимізація дебіторської заборгованості, зниження витрат підприємства, збільшення ліквідних активів, підвищення величини власного капіталу через збільшення отриманого чистого прибутку та ін.); інтелектуально-кадровою (підвищення кваліфікації персоналу, збільшення частини працівників в економічно активному віці, підвищення рівня мотивації персоналу в системі безпеки підприємства: створення ефективної системи морального заохочення працівників, стимулювання персоналу за допомогою нагород, премій, відпусток та ін.); товарною (дослідження ринків збуту товарів, формування широкого асортименту товарів, покращення умов постачання товарів, розробка нових методів залучення клієнтів, використання новітніх інформаційних технологій у сфері управління товарними запасами, організація оперативного регулювання обсягу товарних запасів і контролю за їх станом та ін.).

ВИСНОВКИ

1. У результаті контент-аналізу наукових підходів щодо трактування понятійного апарата теорії економічної безпеки підприємства визначено спрямованість її існуючих дефініцій, по-перше, на досягнення підприємством

основних цілей функціонування та, по-друге, її розуміння як стану захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує розгляд економічної безпеки в поточному періоді та на перспективу. Встановлено взаємозв'язок понять «загроза», «небезпека» і «ризик» та досліджено характер їх впливу на процес гарантування економічної безпеки підприємства, визначено, що вони породжуються постійною трансформацією умов, процесів та чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

2. Доведено, що економічна безпека підприємств роздрібної торгівлі формується під впливом специфічних особливостей роздрібної торгівлі як галузі та сфери товарного обігу (висока швидкість обороту капіталу; відносно висока частка оборотних активів у загальній сумі активів підприємства; активне використання короткострокових кредитних коштів; відносно короткий життєвий цикл підприємств; висока залежність від зміни товарної пропозиції і коливання попиту; зв'язок між пропозиціями товарів і торговельних послуг; виконання функцій формування асортиментної політики виробництва та споживчого попиту; різноманітність і специфіка форм обслуговування в роздрібній торгівлі; специфіка формування доходів, витрат і прибутку в роздрібній торгівлі тощо) та структурується за змістом основних складових економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі (фінансової, ринкової, товарної, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної).

3. Розуміння системи економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі як цілеспрямованої, динамічної, відкритої соціально-економічної системи з усіма її атрибутами (яка містить об'єкт і суб'єкт, підлягає впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, функціонує, розвивається, має свої критерії оцінки та спрямована на досягнення бажаного результату) дозволило конкретизувати її визначення як сукупності взаємопов'язаних підсистем – складових економічної безпеки, спрямованої на забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства шляхом адаптації до змін умов та чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. Доведено, що в умовах мінливого зовнішнього середовища економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі доцільно розглядати з позицій двох підходів: загальносистемного, який першим етапом побудови системи ставить визначення її мети; функціональних систем, відповідно до якого мета визначається в процесі функціонування системи економічної безпеки.

4. Ґрунтуючись на засадах теорії управління, принципів загальносистемного та процесного підходу, ураховуючи галузеві особливості забезпечення економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі та вимоги пристосування до мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища, подолання загроз і небезпек обґрунтовано дефініцію управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі як процесу, що впливає на складові системи економічної безпеки підприємств для забезпечення її бажаного/планового рівня та адаптивності до змін зовнішнього та внутрішнього середовища в поточному періоді та на перспективу. Використовуючи

принципи загальносистемного управління, кібернетики та теорії функціональних систем з метою упорядкування процедури управління та забезпечення високого рівня економічної безпеки сформовано методологічну платформу управління економічною безпекою як підсистемою загальної системи управління підприємств роздрібної торгівлі, у вигляді обґрунтованої сукупності взаємопов'язаних функцій, завдань, законів і базових принципів.

5. Враховуючі основні положення функціональних систем удосконалено систему управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі на базі поведінкового підходу, що сприяє адаптації системи економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі. Розроблено моделі управління системою економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі на основі теорії функціональних систем, які враховують умови господарювання конкретного підприємства роздрібної торгівлі (стабільні, кризові), тип його економічної безпеки (балансуючий, захисний) та особливості вибору системотвірного фактору (функція, ситуативна рефлексія), що сприяє підвищенню результативності управління економічною безпекою. Для підприємств роздрібної торгівлі з балансуючим типом економічної безпеки запропонована модель управління системою економічної безпеки, представлена сукупністю управлінських рішень (поведінкових актів) під час управління кожною складовою економічної безпеки підприємства та системою економічної безпеки в цілому; а для підприємств роздрібної торгівлі із захисним типом економічної безпеки – модель управління, яка характеризується здатністю застосовувати всю послідовність вузлових механізмів системи економічної безпеки (аферентний синтез – прийняття рішення – акцепція результату – еферентний синтез), де об'єктом і суб'єктом управління економічною безпекою виступає фахівець.

6. За результатами компаративного аналізу теоретико-методологічного забезпечення управління економічною безпекою підприємств та враховуючи галузеві особливості економічної безпеки в підприємствах роздрібної торгівлі систематизовано базові принципи та обґрунтовано методи управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі, застосування яких сприятиме прийняттю дієвих управлінських рішень щодо гарантування і забезпечення економічної безпеки та складає методологічне та практичне підґрунтя управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. Розроблено концепцію управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі, що відповідає сучасній науковій парадигмі, базується на застосуванні комбінаційної та інтегральної взаємодії наукових підходів (системного, функціонального, процесного, ситуаційного), принципах загальносистемного підходу й функціональних систем та ураховує галузеву специфіку підприємств роздрібної торгівлі, яка являє собою систему теоретико-методологічних поглядів на виконання завдань у сфері забезпечення та гарантування економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі в поточному періоді та на перспективу, визначає основні принципи (загальні, спеціальні), методи (загальнонаукові, відносно функцій управління), критерії (високий

рівень економічної безпеки, адаптивність системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі). Запропонована концепція має три-блочну структуру та визначає змістовне наповнення відповідних етапів теоретико-методологічного, методичного забезпечення та практичної реалізації за основними складовими системи економічної безпеки (фінансової, ринкової, товарної, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної).

7. Необхідність забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі та адаптивності її системи в поточному періоді та на перспективу зумовило доцільність дослідження середовища економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі з метою ідентифікації умов та визначення відповідних їм чинників впливу. Визначені умови класифіковано відповідно до складових зовнішнього середовища економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі (економічної, соціальної, політико-правової, ринкової, інформаційної); а чинники впливу на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі поділено на зовнішні (економічні, соціальні, політичні, правові, ринкові, інформаційні), які формуються відповідно до зазначених умов, та внутрішні, які формуються відповідно до функціональних складових економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі. З метою визначення напряму впливу чинників на економічну безпеку підприємства, їх розділено на деструктивні (загрози економічній безпеці підприємств) та конструктивні (фактори розвитку).

8. Ґрунтуючись на результатах аналітичного дослідження підприємств роздрібної торгівлі України визначено національну специфіку їх сучасного розвитку, пов'язану з впливом зовнішнього середовища: регіональна диспропорція розвитку; зменшення кількості підприємств роздрібної торгівлі; зниження рівня забезпеченості населення об'єктами торгівлі; зміна форматів підприємств роздрібної торгівлі; відмінності в рівнях платоспроможності та смаків споживачів; спрямованість підприємств роздрібної торгівлі до концентрації; активний розвиток мережі національного ритейлу; зростання частки Private label у роздрібній торгівлі споживчими товарами зі швидкою оборотністю; становлення та стрімкий розвиток електронної комерції.

9. Запропонований науково-методичний підхід до оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі у вигляді змістовно наповнених етапів у межах трьох блоків (формування інформаційної системи оцінювання; аналітичний; результативний) передбачає оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища та визначення його сили на основі методів багатовимірної статистики. За результатами імплементації підходу отримано моделі зв'язку між чинниками складових зовнішнього середовища та встановлено наявність найбільш тісного зв'язку між показниками економічної та інформаційної складових; визначено основний латентний фактор впливу та встановлено рейтинг показників, що його зумовлюють; побудовано багатофакторні регресійні моделі залежності економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі України від чинників

кожної складової зовнішнього середовища.

10. Шляхом компаративного аналізу науково-методичних підходів до оцінювання економічної безпеки, визначено такі, які можна адаптувати для оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі з урахуванням її галузевої специфіки та розуміння суті економічної безпеки: ресурсно-функціональний, математичного програмування, індикаторний, результативний, підхід на основі торії економічних ризиків. Поряд з визначеними принципами вони склали теоретичні засади оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі.

11. Ґрунтуючись на принципах ресурсно-функціонального підходу, положеннях розробленої концепції, дуальності критеріїв управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі, який передбачає послідовну реалізацію таких етапів: формування інформаційної бази для оцінювання економічної безпеки з використанням математичного моделювання; розрахунок інтегрального показника рівня економічної безпеки підприємства на основі таксономічного згортання; визначення адаптивності економічної безпеки підприємства за оцінкою властивостей адаптивності системи економічної безпеки (швидкість, маневрування, еластичність) за динамічними економетричними моделями; побудова багатофакторної адаптивної моделі та розрахунок інтегрального показника рівня адаптивності економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі; побудова матриці «адаптивність / економічна безпека», що забезпечує однозначну оцінку економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі з можливістю її ґрадування за рівнями.

Для формування якісного адекватного інформаційно-аналітичного забезпечення оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі, використовуючи принципи математичного моделювання економічної задачі з використанням методу евклідових відстаней, розроблено науково-методичний підхід, який передбачає представлення кожної складової економічної безпеки та загального показника економічної безпеки у вигляді прямокутних n -вимірних паралелепіпедів, кінцева сукупність яких відповідає сформованій сукупності даних для оцінювання, а послідовність їх розміщення – оптимальній послідовності формування інформаційної бази оцінювання за кожною складовою економічної безпеки. Даний підхід вирішує задачу формування інформаційно-аналітичного забезпечення оцінки економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі шляхом складання оптимізованого балансу одновимірних оціночних показників економічної безпеки та їх наступного розподілу відповідно складових економічної безпеки.

12. За результатами контент-аналізу дефініції ефективність управління та ґрунтуючись на положеннях концепції управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі визнано ефективною таку систему управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі, яка забезпечує високий рівень економічної безпеки та адаптивності її системи. Розроблено матричний

метод експрес-оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі на підставі динаміки таксономічних показників рівня економічної безпеки та адаптивності її системи за допомогою матриці «індекс економічної безпеки / індекс адаптивність».

13. Актуальність пошуку алгоритму прийняття обґрунтованих рішень щодо підвищення ефективності управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі зумовила необхідність розробки науково-методичних рекомендацій, які дозволяють сформулювати комплекс заходів щодо забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі відповідно до її складових на принципах диференційного та ресурсно-функціонального підходів до вибору та обґрунтування, що дозволяє швидко реагувати на зміни середовища економічної безпеки та своєчасно прийняти дієве управлінське рішення стосовно коригування рівня економічної безпеки. У результаті імплементації авторських розробок щодо оцінювання результативності управління економічною безпекою за кластером мережевих підприємств роздрібної торгівлі Харківської обл. виявлено найнижчий рівень економічної безпеки (0,252 у 2017 р.) у підприємства ТОВ «Респектплюс», а найнижчий рівень адаптивності системи економічної безпеки (0,186 у 2017 р.) – у ТОВ «Восторг», визначено «вузькі» місця за фінансовою, інтелектуально-кадровою і товарною складовими економічної безпеки та обґрунтовано комплекс заходів з підвищення рівнів показників.

СПИСОК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Шуміло О. С. Теоретико-методологічні засади управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі: монографія. Харків: Видавництво «Лідер», 2018. 372 с. (21,9 друк. арк.).

Розділи в колективних монографіях

2. Чорна М. В., Шуміло О. С. Чинники впливу на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі // *Фінанси підприємств: проблеми теорії та практики*: колективна монографія. Х.: Видавництво «Лідер», 2016. С. 135–140. (заг. обсяг 0,6 друк. арк., особисто автора 0,4 друк. арк.: класифіковано та систематизовано чинники впливу на економічну безпеку підприємства роздрібної торгівлі).

3. Чорна М. В. Кушнір Т. Б., Забродська Л. Д., Шуміло О. С. Науково-методичний підхід до оцінки особливостей розвитку підприємства роздрібної торгівлі. // *Фінансова система України в умовах трансформації соціально-економічних відносин*: колективна монографія. Х.: ФОП Панов А.М., 2019. С. 253–277. (заг. обсяг 1,4 друк. арк., особисто автора 0,4 друк. арк.: проаналізовано та доповнено теоретичні засади оцінювання особливостей розвитку підприємства роздрібної торгівлі).

**Статті у наукових фахових виданнях України,
внесених до міжнародних наукометричних баз:**

4. Шуміло О. С. Динаміка сучасного розвитку підприємств роздрібно́ї торгівлі в Україні // *Бізнес Інформ*. 2014. № 11. С. 171–176. (включено до : Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, CiteFactor; Academic Journals Database, Research Bible, Open Academic Journals Index, GetInfo та ін.)(0,73 друк. арк.).
5. Шуміло О. С. Особливості підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства» // *Проблеми економіки*. 2014. №4. С. 339–344. (включено до Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, EBSCOhost, CiteFactor, Academic Journals Database, Scientific Indexing Services та ін.) (0,85 друк. арк.).
6. Шуміло О. С. Чинники та загрози економічній безпеці торговельних підприємств // *Бізнес Інформ*. 2015. № 11. С. 240–245. (включено до : Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, CiteFactor, Academic Journals Database, Research Bible, Open Academic Journals Index, GetInfo та ін.) (0,9 друк. арк.).
7. Шуміло О. С. Складові економічної безпеки підприємств роздрібно́ї торгівлі // *Економічний простір*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2015. №100. С. 205–217. (включено до Index copernicus, Google Scholar). (0,8 друк. арк.).
8. Шуміло О. С. Концепції управління економічною безпекою підприємств // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*: електрон. наук. фахове видання. 2016. Том 2. С.174–186. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21 включено до Academic Keys, Academic Research Index, AgEcon, AKSTEM, CAB Abstracts, CiteFactor, DRJI, EconBib, ERIH PLUS, Global Impact Factor, Google Scholar, Index Copernicus, Journal Factor та ін.) (0,7 друк. арк.).
9. Шуміло О. С. Управління системою економічної безпеки торговельного підприємства: системно-кібернетичний підхід // *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Економіка»: зб. наук. праць, 2016. Вип. 1(47). Том 1. С. 313–318. (включено до Index Copernicus, ResearchBib, Google Scholar, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) (0,8 друк. арк.).
10. Шуміло О. С. Концепція управління економічною безпекою підприємства роздрібно́ї торгівлі // *Бізнес Інформ*. 2017. №3. С. 219–224, (включено до : Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, CiteFactor, Academic Journals Database, Research Bible, Open Academic Journals Index, GetInfo та ін.) (0,83 друк. арк.).
11. Чорна М. В., Шуміло О. С. Моделі управління економічною безпекою як конкурентні переваги торговельного підприємства // *Економічний простір*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2017. №117. С. 237–248.

(включено до Index copernicus, Google Scholar). (заг. обсяг 0,83 друк. арк., особисто автора 0,5 друк. арк.: розроблено моделі управління економічною безпекою підприємства роздрібною торгівлі на основі функції та ситуативної рефлексії як системотвірного фактору).

12. Шуміло О. С. Умови та чинники економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлі // *Бізнес Інформ*. 2017. №5. С. 137– 141. (включено до : Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, CiteFactor, Academic Journals Database, Research Bible, Open Academic Journals Index, GetInfo та ін.). (0,84 друк. арк.).

13. Шуміло О. С. Типи економічної безпеки підприємств роздрібною торгівлі // *Економіка та суспільство*: електрон. наук. фахове видання № 9. 2017. С. 727–729. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/124.pdf (включено до Index copernicus). (0,3 друк. арк.).

14. Шуміло О. С. Науково-методичний підхід до оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібною торгівлі // *Інтелект XXI*. 2018. №1. С.150–155. (включено до Index Copernicus). (0,72 друк. арк.).

15. Шуміло О. С. Підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлі // *Економічний простір* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2018. № 131. С. 194–204. (включено до Index Copernicus, Google Scholar). (0,55 друк. арк.).

16. Шуміло О. С. Методика оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлі // *Економічний простір*: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2018. №. 132. С. 185–202. (включено до Index copernicus, Google Scholar). (1,35 друк. арк.).

17. Чорна М. В., Шуміло О. С., Смольнякова Н. В. Оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібною торгівлі // *«Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики»*: зб. наук. праць. Київ, 2019. Ч 2, № 29. С. 248–257. (Включено до Web of Science, EBSCO, Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus, CiteFactor Academic Scientific Journals, International Search System Google Scholar, ResearchBib (Japan) та ін.). (заг. обсяг 0,7 друк. арк., особисто автора 0,5 друк. арк.: проведена оцінка впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємства роздрібною торгівлі).

Статті у зарубіжних виданнях економічного профілю

18. Chorna M., Shumilo O., Kushnir T. Peculiarities and prospects of development of contemporary retailing: the global and Ukrainian realities // *International Journal of Economics and Financial Issues*. 2018. Vol. 9, № 4 P. 147–157. (заг. обсяг 0,95 друк. арк., особисто автора 0,6 друк. арк.: досліджено динаміку розвитку ритейлу в Україні та виявлено його особливості, визначено основні тенденції розвитку ритейлу в Україні і в світі).

Статті у наукових фахових виданнях України

19. Шуміло О. С., Аванесова Н. Е. Суть та визначення фінансово-економічної безпеки як економічної категорії // *Вісник Одеського Національного Університету ім. І. І. Мечнікова*. 2014. Т. 19. Вип. 2/5. С. 78–81. (заг. обсяг 0,59 друк. арк., особисто автора 0,38 друк. арк.: визначено суть фінансово-економічної безпеки як економічної категорії, визначено етапи її дослідження).

20. Шуміло О. С. Небезпека, загрози і ризики підприємства: підходи до трактування та уточнення їхньої суті // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Випуск 8. Частина 1. 2014. С.129–133. (0,67 друк. арк.).

21. Чорна М. В., Шуміло О. С. Застосування теорії функціональних систем у системоутворенні економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі / *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг* : зб. наук. пр. Х.: ХДУХТ, 2015. Вип. 1 (21). С.73–82. (заг. обсяг 0,5 друк. арк., особисто автора 0,35 друк. арк.: обґрунтовано доцільність застосування теорії функціональних систем під час побудови системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі).

22. Чорна М. В., Шуміло О. С. Сучасні тенденції розвитку роздрібних торговельних мереж в Україні // *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг* : зб. наук. пр. Х.: ХДУХТ, 2015. Вип. 2 (22). С. 51–64. (заг. обсяг 0,9 друк. арк., особисто автора 0,6 друк. арк.: досліджено сучасний стан та виділено особливості розвитку торговельних мереж у період євроінтеграції країни, визначено основні чинники впливу на сучасний стан розвитку торговельних мереж в Україні).

23. Шуміло О. С. Термінологічний зв'язок при визначенні сутності поняття економічної безпеки підприємства // *Глобальні та національні проблеми економіки*: електронне наук. вид. 2015. Вип.4. С. 664–667. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/140.pdf> (0,65 друк. арк.).

24. Шуміло О. С. Системний підхід під час дослідження економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі // *Глобальні та національні проблеми економіки*: електронне наук. вид. 2015. Вип. 5. С. 650 – 653. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/133.pdf> (0,65 друк. арк.).

25. Чорна М. В., Шуміло О. С. Принципи, функції та методи управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі // *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг* : зб. наук. пр. Х.: ХДУХТ, 2016. Вип. 2 (24). С.74– 86 (заг. обсяг 0,83 друк. арк., особисто автора 0,5 друк. арк.: обґрунтовано сукупність методів і функцій управління економічною безпекою торговельного підприємства)

26. Шуміло О. С. Управління системою економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі на основі теорії функціональних систем // *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 168–172. (0,6 друк. арк.).

Статті в інших виданнях

27. Шуміло О. С., Телишевська Л. І., Белецька І. О. Управління персоналом у забезпеченні прибутковості та економічної безпеки підприємства // *Кримський*

економічний вісник : збірн. наук. праць. 2014. №3 (10). С. 162 – 165. (заг. обсяг 0,6 друк. арк., особисто автора 0,25 друк. арк.: досліджено кадрове управління на підприємстві, та його вплив на економічну безпеку).

28. Шуміло О. С., Савченко К. В. Взаємозв'язок категорій «фінансова безпека підприємства» і «фінансова стійкість підприємства» // *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 2017. Випуск 2 (08). Ч. 2. С. 38–42. (заг. обсяг 0,62 друк. арк., особисто автора 0,4 друк. арк.: досліджено сутність поняття «фінансова безпека підприємства» та взаємозв'язок категорій «фінансова безпека» та «фінансова стійкість»).

Праці апробаційного характеру

29. Шуміло О. С. Управління економічною безпекою підприємства // Проблеми розвитку фінансових послуг: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 листопада 2014 р. ХНУБА, Харків, 2014. С. 23–24. (0,1 друк. арк.).

30. Чорна М. В., Шуміло О. С. Економічна безпека підприємств торгівлі // Теорія і практика забезпечення ефективного розвитку суб'єктів ринку : матеріали III Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Полтава, 28 листопада 2014 р. ПУЕТ, Полтава, 2014. С. 31–32. (заг. обсяг 0,1 друк. арк., особисто автора 0,05 друк. арк.: розкрито сутність економічної безпеки торговельного підприємства).

31. Шуміло О. С. Тенденції розвитку підприємств роздрібної торгівлі в Україні // Міжнародне економічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність: зб. наук-практ. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 4-х част., м. Київ, 5-6 грудня 2014 р. Київ, 2014. Ч.2. С.73–75. (0,1 друк. арк.).

32. Чорна М. В., Шуміло О. С. Економічна безпека підприємств роздрібної торгівлі: системний підхід // Розвиток харчових виробництв, ресторанного та готельного господарств і торгівлі: проблеми, перспективи, ефективність : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 14 травня 2015 р. ХДУХТ, Харків, 2015. Ч. 2. С. 115–116. (заг. обсяг 0,1 друк. арк., особисто автора 0,07 друк. арк.: доведено доцільність застосування системного підходу під час дослідження економічної безпеки підприємства).

33. Чорна М. В., Шуміло О. С. Функціональні складові економічної безпеки підприємств торгівлі // Менеджмент розвитку соціально-економічних систем у новій економіці : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф, м. Полтава, 14–15 травня 2015 року. ПУЕТ, Полтава, 2015. С. 101–103. (заг. обсяг 0,17 друк. арк., особисто автора 0,07 друк. арк.: визначено функціональні складові економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі).

34. Шуміло О. С. Фінансова складова економічної безпеки підприємства торгівлі // Фінансова система України в умовах трансформації соціально-економічних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 85-річчю Харківського національного університету будівництва та архітектури, м. Харків, 15 квітня 2015 р. ХНУБА, Харків, 2015. С. 65–67. (0,1 друк. арк.).

35. Шуміло О. С. Чинники економічної безпеки підприємств роздрібної

торгівлі // Проблеми розвитку фінансових послуг: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 листопада 2015 р. ХНУБА, Харків. 2015. С. 48–50. (0,1 друк. арк.).

36. Чорна М. В., Шуміло О. С. Системно-кібернетичний підхід до управління економічною безпекою торговельного підприємства // Фінансова система України в умовах трансформації соціально-економічних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 14 квітня 2016 р. ХНУБА, Харків, 2016. С. 40–44. (заг. обсяг 0,23 друк. арк., особисто автора 0,15 друк. арк.: обґрунтовано використання системно-кібернетичного підходу до управління економічною безпекою торговельного підприємства).

37. Чорна М. В., Шуміло О. С. Завдання системи управління економічною безпекою торговельного підприємства // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доповідей XXIV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-20 травня 2016 р. НТУ «ХПІ», Харків, 2016. С. 338. (заг. обсяг 0,05 друк. арк., особисто автора 0,025 друк. арк.: визначені завдання управління системою економічної безпеки торговельного підприємства).

38. Чорна М. В., Шуміло О. С. Забезпечення фінансової безпеки підприємства роздрібно торгівлі // Фінанси, облік і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: сучасні проблеми та перспективи розвитку теорії і практики: матеріали III Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Харків, 28 жовтня 2016 р. ХДУХТ, Харків, 2016. С. 317–318. (заг. обсяг 0,1 друк. арк., особисто автора 0,06 друк. арк.: визначено етапи забезпечення фінансової безпеки підприємства роздрібно торгівлі).

39. Чорна М. В., Шуміло О. С., Ягольницький О. А. Методи управління економічною безпекою підприємства роздрібно торгівлі // Проблеми розвитку фінансових послуг : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 листопада 2016 р. ХНУБА, Харків. 2016. Ч. 3. С. 55–57. (заг. обсяг 0,09 друк. арк., особисто автора 0,05 друк. арк.: запропоновані методи управління економічною безпекою підприємства роздрібно торгівлі).

40. Шуміло О. С. Адаптивне управління економічною безпекою підприємства роздрібно торгівлі // Фінансова система України в умовах трансформації соціально-економічних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 13 квітня 2017 р. ХНУБА, Харків, 2017. С. 69–70. (0,09 друк. арк.).

41. Чорна М. В., Шуміло О. С. Чинники та умови економічної безпеки торговельного підприємства // Проблеми розвитку фінансових послуг: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 листопада 2017 р. ХНУБА, Харків, 2018. Ч. 3. С. 55–56. (Загальний обсяг 0,08 друк. арк., особисто автора 0,05 друк. арк.: класифіковано чинники та умови економічної безпеки торговельного підприємства).

42. Шуміло О. С. Інформаційне забезпечення оцінювання ефективності управління системою економічної безпеки торговельного підприємства // Проблеми розвитку фінансових послуг: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, м. Харків, 15 листопада 2018 р. ХНУБА, Харків. 2018. Ч.

3. 2018. С. 38–39. (0,1 друк. арк.).

43. Chorna M., Shumilo O. Models of the economic security system of retail trade enterprise management // Science and education: trends and prospects: Collection of scientific articles. New York, United States of America : Ascona Publishing, 2018. P. 118–121. (заг. обсяг 0,15 друк. арк., особисто автора 0,075 друк. арк.: розроблено моделі управління економічною безпекою підприємства ритейлу).

44. Шуміло О. С. Науково-методичний підхід оцінювання впливу зовнішнього середовища на економічну безпеку торговельного підприємства // II International scientific conference economy and management: modern transformation in the age of globalization, March 23, 2018. Klaipeda : Proceedings of the Conference, 2018. P.75–77. (1,17 друк. арк.).

45. Шуміло О. С. Оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі // Фінанси, аудит та соціальна економіка: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., м. Львів, 23 лютого 2019 р. ЛЕФ: Львів, 2019. С. 61–63. (0,22 друк. арк.).

46. Шуміло О. С. Принципи оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі. // Тези доповідей 74-ої науково-технічної конференції Харківського національного університету будівництва та архітектури, м. Харків, 5-7 березня, 2019 р. ХНУБА, Харків, 2019. С. 214–215. (0,1 друк. арк.).

47. Методика оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі: свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір 82945, Україна. / О. С. Шуміло, М. В. Чорна (Україна); заявка № 83753 від 24.09.2018 р.; дата реєстрації від 19.11.2018 р., 12 с.

АНОТАЦІЯ

Шуміло О. С. Управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Харківський державний університет харчування та торгівлі Міністерства освіти і науки України, Харків, 2019.

Дисертація присвячена науковому обґрунтуванню та розробці теоретико-методологічних засад, науково-методичних та практичних рекомендацій щодо управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. Досліджено теорію економічної безпеки підприємства та поглиблено її понятійно-категоріальне наповнення. Уточнено суть понять «система економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі» і «управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі». Сформовано методологічну платформу управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. Удосконалено систему управління економічною безпекою

підприємства роздрібної торгівлі за принципами теорії функціональних систем. Розроблено моделі управління системою економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі за балансуючим та захисним її типами. Виокремлено загальні та спеціальні принципи управління економічною безпекою підприємства роздрібної торгівлі. Конкретизовано методи управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. Сформульовано концепцію управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. Структуровано зовнішнє середовище підприємств роздрібної торгівлі, класифіковано умови та чинники впливу на економічну безпеку підприємств роздрібної торгівлі. Проведено ретроспективний аналіз стану та розвитку підприємств роздрібної торгівлі України. Запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища на економічну безпеку підприємства роздрібної торгівлі. Розроблено науково-методичний підхід до оцінювання економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі. Запропоновано науково-методичний підхід до формування інформаційної бази оцінювання економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі. Удосконалено матричний метод оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. Розроблено науково-методичні рекомендації з формування комплексу заходів щодо забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі.

Ключові слова: економічна безпека, підприємства роздрібної торгівлі, система управління економічною безпекою, концепція управління економічною безпекою, модель, рівень економічної безпеки, адаптивність, ефективність управління, комплекс заходів.

ABSTRACT

Shumilo O. S. Managing the economic security of retail trade enterprises. – Manuscript copyright.

Thesis for the degree of doctor of economic Sciences in the specialty 08.00.04 – Economics and management of enterprises (for economic activities). – Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The thesis is devoted to the scientific background and development of theoretical and methodological foundations, scientific, methodical, and practical recommendations on managing the economic security of retail trade enterprises. Theoretical approaches to the definition of "enterprise economic security" are structured, the sources of hazards for its activity, the essence of categories "threat", "danger", and "risk" are investigated. There has been specified the essence of the concept of "economic security system of retail trade enterprise" as a set of interdependent subsystems – components of economic security (financial, market, product, intellectual and personnel, technical and technological, political, legal, and informational), aimed at ensuring a high level of enterprise economic security by adapting to changes in conditions and factors of the external and internal environment.

The essence of managing the economic security of a retail trade enterprise is

specified as a process that influences the components of the enterprise economic security system to ensure its desired/planned level and adaptability to changes of the external and internal environment in the current period and in the long view. There were distinguished the functions (basic and connective – communication, decision making), tasks (goal setting, stabilization, implementation of the developed program, monitoring, and optimization), laws and basic principles of economic security management; they form the parts of a larger unified methodological background for managing the economic security of a retail enterprise.

On the basis of afferent synthesis, there is improved the system of managing the economic security of the retail trade enterprise based on functional structures. This system deals with the priority of human factor, permanent formulation of goals and is represented by a set of managerial decisions as a result of behavioural acts, which allows to achieve the goals in the process of functioning and contributes to adaptation of economic security system according to changes in external and internal environment of the enterprise. The models of managing the economic security system of retail trade enterprises under a policy of enterprise management (stable and crisis) are developed according to system-forming factors: for the balancing type of economic security – the model of management using function as system-forming factor, for the protective type – the model of management using situational reflection.

The general principles of management are identified and the special ones are justified taking into account the specifics of economic security at retail enterprises (modelling of management, control and coordination system, result orientation, sustainability, comparability), on which the system of economic security management is based and operates. The established principles took shape in the methods of managing the economic security of retail trade enterprises, which are specified and classified into general scientific and related to primary managerial functions methods (strategic planning, administrative, motivational, operational management, control; regarding connection functions – decision making and managing communication).

The concept of managing the economic security of retail trade enterprises is formulated on the basis of a dual approach to defining the goals of the economic security system at the time of its creation as a cybernetic system and in the process of its operation as a functional system based on the allocation of the following managerial criteria: the level of economic security and the level of adaptability of economic security system.

The external economic environment of the retail trade enterprises has been structured, conditions (economic, social, political, legal, market, informational) and factors of impact (external and internal) on the economic security of retail trade enterprises were classified.

A retrospective analysis of state and development of retail trade enterprises in Ukraine was conducted. A steady trend in the general decrease in the number of retail trade enterprises, recession in the amount of outlets available for the population of Ukraine, change of store formatting, uneven development of regions, significant differentiation of consumers purchasing power and their preferences, a steady tendency to expand retail enterprises, growth of national retailing chain, increase of

domestic brand shares in FMCG retail, establishing and activation of e-commerce market etc. A scientific and methodological approach to evaluating the impact of environmental factors on the economic security of retail trade enterprises is proposed; it is based on the use of purely quantitative assessment methods, which provides the determination of latent factors of influence among the existing set of external factors, the strength of their influence and interdependence.

There has been developed a scientific and methodological approach in the evaluation of the economic security of retail trade enterprises, it forms a complex system of the economic security assessment by two criteria: the level of economic security and the adaptability of its system. There has been proposed a scientific and methodological conception to the development of economic security database of retail trade enterprises founded on optimization methods of geometric design and modelling of n-dimensional body relevant to Euclidean space.

There has been improved a matrix method for express evaluation of managerial performance in the field of economic security of retail trade enterprises, based on interdependent levels of enterprise economic security and adaptability of its system, and provides development of dynamic matrix which is called "economic security index / adaptability index" by the means of appropriate taxonomic indicators.

There have been developed scientific and methodical recommendations for the establishment of a package of measures to ensure a high level of economic security of retail trade enterprises, based on the recognition of priority actions conditioned by a comparison of the existing level of economic security with the desired / planned as a whole and by its components (financial, market, product, intellectual and personnel, technological, informational, political and legal).

Keywords: economic security, retail trade enterprises, system of economic security management, concept of economic security management, model, level of economic security, adaptability, managerial effectiveness, package of measures.

ШУМІЛО ОЛЬГА СТАНІСЛАВІВНА

**УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ
ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Підп. до друку 15.11.19 р.
Ум. друк. аркушів. – 1,7